

KO'RISHIDA NUQSONI BO'LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING MUSIQIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada ko'rishida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Musiqiy faoliyatning bolalarning eshitish idroki, ritmi his etishi, musiqiy xotirasi, emotsional ta'sirchanligi hamda ijodiy faolligini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, ko'rish imkoniyati cheklangan bolalarning individual va psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda musiqa mashg'ulotlarini tashkil etishning korreksion-rivojlantiruvchi usullari ko'rib chiqilgan. Musiqiy-didaktik o'yinlar, ritmik mashqlar, tinglash, kuylash va musiqiy harakatlardan kompleks foydalanish orqali bolalarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlar tavsiflangan. Maqolada maxsus va inklyuziv maktabgacha ta'lim sharoitida musiqiy mashg'ulotlarning samaradorligini oshirishga doir metodik tavsiyalar ham ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar, maktabgacha ta'lim, musiqiy qobiliyat, musiqiy idrok, ritm, musiqiy xotira, korreksion-rivojlantiruvchi ta'lim, musiqiy-didaktik o'yinlar, individual yondashuv, musiqa mashg'ulotlari.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ МУЗЫКАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С НАРУШЕНИЯМИ ЗРЕНИЯ

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы совершенствования методики развития музыкальных способностей детей дошкольного возраста с нарушениями зрения. Анализируются педагогические возможности музыкальной деятельности в развитии слухового восприятия, чувства ритма, музыкальной памяти, эмоциональной отзывчивости и творческой активности детей. Особое внимание уделяется коррекционно-развивающим методам организации музыкальных занятий с учетом индивидуальных и психофизиологических особенностей детей с нарушениями зрения. Описаны методические подходы, направленные на развитие музыкальных способностей посредством комплексного использования музыкально-дидактических игр, ритмических упражнений, слушания музыки, пения и музыкально-ритмических движений. Предложены методические рекомендации по повышению эффективности музыкальных занятий в условиях специального и инклюзивного дошкольного образования.

Ключевые слова: дети с нарушениями зрения, дошкольное образование, музыкальные способности, музыкальное восприятие, чувство ритма, музыкальная память, коррекционно-развивающее обучение, музыкально-дидактические игры, индивидуальный подход, музыкальные занятия.

IMPROVING THE METHODOLOGY FOR DEVELOPING MUSICAL ABILITIES IN PRESCHOOL CHILDREN WITH VISUAL IMPAIRMENTS

Abstract. This article examines the improvement of methods for developing musical abilities in preschool children with visual impairments. The pedagogical potential of musical activities in developing auditory perception, sense of rhythm, musical memory, emotional responsiveness, and creative activity is analyzed. Particular attention is given to corrective and

developmental approaches to organizing music activities in accordance with the individual and psychophysiological characteristics of children with visual impairments. Methodological approaches based on the integrated use of musical and didactic games, rhythmic exercises, music listening, singing, and musical-rhythmic movements are described. The article also provides methodological recommendations aimed at improving the effectiveness of music activities for children with visual impairments in special and inclusive preschool education settings.

Keywords: children with visual impairments, preschool education, musical abilities, musical perception, sense of rhythm, musical memory, corrective and developmental education, musical and didactic games, individual approach, music activities.

Kirish. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarning individual imkoniyatlarini hisobga olish, ularning har tomonlama rivojlanishi uchun qulay pedagogik shart-sharoitlarni yaratish hamda ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali korreksion-rivojlantiruvchi metodlarni joriy etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ko'rishida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarni ta'lim va tarbiya jarayoniga faol jalb qilish, ularda saqlangan analizatorlar imkoniyatlaridan samarali foydalanish, mustaqillik, ijtimoiy faollik va ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish maxsus pedagogika oldida turgan dolzarb masalalardandir. Bunday bolalarning rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan musiqiy faoliyat ularning nafaqat estetik tarbiyasi, balki bilish jarayonlari, hissiy sohasi, harakat faolligi va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda ham muhim pedagogik vosita bo'lib xizmat qiladi. Maktabgacha yosh bolaning jismoniy, aqliy, hissiy va ijodiy rivojlanishida muhim bosqich sanaladi. Ushbu davrda idrok, diqqat, xotira, tafakkur, tasavvur, nutq va hissiy munosabatlarning asosiy mexanizmlari jadal rivojlanadi. Ko'rish funksiyasining qisman yoki sezilarli darajada buzilishi esa bolaning atrof-muhit to'g'risidagi axborotni qabul qilish imkoniyatlariga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Chunki ko'rish orqali predmetlarning shakli, hajmi, rangi, joylashuvi, masofasi va harakati to'g'risidagi ko'plab ma'lumotlar olinadi. Ko'rish imkoniyati cheklanganda atrof-muhitni o'rganish jarayonida eshitish, taktil, kinestetik va boshqa sezgi kanallarining ahamiyati ortadi. Shu sababli ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan pedagogik faoliyatda mavjud sensor imkoniyatlardan maqsadli va kompleks foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi.

Musiqqa bu borada keng korreksion-rivojlantiruvchi imkoniyatlarga ega. Musiqani tinglash, kuylash, ritmik harakatlarni bajarish, musiqqa asboblardan foydalanish, tovushlarning baland-pastligi, kuchi, temбри va davomiyligini farqlash kabi faoliyatlar bolaning eshitish idrokini faollashtiradi. Shu bilan birga, musiqqa ritmini his qilish, tovushlarni eslab qolish va takrorlash, kuy xarakterini ajratish, musiqaga mos harakat qilish kabi mashqlar musiqiy xotira, diqqat, tasavvur va emotsional sezgirlikning rivojlanishiga yordam beradi. Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun musiqiy faoliyatning ahamiyati ayniqsa yuqori, chunki eshitish analizatori orqali olingan axborot atrof-muhitni anglash va unda yo'nalish olish jarayonida muhim o'rin egallaydi. Musiqiy qobiliyat tushunchasi bolaning musiqani idrok etishi, uning ohang va ritmik tuzilishini farqlashi, kuy va ritmni eslab qolishi, musiqaga emotsional munosabat bildirishi hamda musiqiy faoliyatning turli ko'rinishlarida ishtirok eta olishini qamrab oladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirish tizimli va maqsadli pedagogik faoliyatni talab qiladi. Bunda musiqiy eshitish, ritmni his etish, musiqiy xotira, intonatsion sezgirlik, emotsional ta'sirchanlik va ijodiy faollik o'zaro bog'liq holda rivojlantirilishi maqsadga muvofiqdir.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarda musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirish jarayoni bolaning individual imkoniyatlari, ko'rish buzilishining xususiyati, eshitish orqali axborotni qabul qilish darajasi, harakat imkoniyatlari, nutqiy va hissiy rivojlanishi bilan uzviy bog'liqdir. Shu sababli an'anaviy musiqqa mashg'ulotlarida qo'llaniladigan usullarni mazkur toifadagi bolalarning ehtiyojlariga moslashtirish zarur. Mashg'ulot mazmunining tushunarliqligi, topshiriqlarning bosqichma-bosqich murakkablashtirilishi, og'zaki ko'rsatmalarning aniqligi, taktil va eshitish tayanchlaridan foydalanish, har bir bolaning individual sur'atini hisobga olish musiqiy ta'lim samaradorligini oshiruvchi muhim omillar hisoblanadi.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar bilan tashkil etiladigan musiqiy mashg'ulotlarda musiqiy-didaktik o'yinlardan foydalanish ham alohida ahamiyatga ega. Tovush manbasini aniqlash, tovush yo'nalishini topish, turli temblarni farqlash, ritmik ketma-ketlikni takrorlash, kuy qismlarini eslab qolish kabi o'yin va mashqlar bolalarning eshitish diqqati va musiqiy idrokini rivojlantirishga xizmat qiladi. Musiqiy o'yinlarning harakat bilan uyg'unlashtirilishi esa fazoviy tasavvur, koordinatsiya va ritmik harakat ko'nikmalarining shakllanishini qo'llab-quvvatlaydi. Bunda topshiriqlar bolaning xavfsiz harakatlanishi va individual sensor imkoniyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim. Kuylash faoliyati ham musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirishning muhim tarkibiy qismidir. Qo'shiq kuylash jarayonida bola musiqa ohangini tinglaydi, intonatsiyani takrorlashga harakat qiladi, nafas olish va ovoz chiqarishni boshqaradi, so'z va musiqiy ritm o'rtasidagi bog'liqlikni anglaydi. Jamoaviy kuylash esa bolalarning bir-birini tinglashi, umumiy faoliyatga moslashishi va o'zaro muloqotga kirishishi uchun sharoit yaratadi. Natijada musiqiy mashg'ulotlar bolaning faqat musiqiy qobiliyatlarini emas, balki kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatiga ham ega bo'ladi.

Musiqiy-ritmik harakatlar ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion-rivojlantiruvchi faoliyatda muhim o'rin tutadi. Musiqa ritmiga mos yurish, qarsak chalish, oddiy raqs elementlarini bajarish, tana harakatlarini musiqaning tempi va xarakteriga moslashtirish orqali ritm hissi bilan bir qatorda harakat koordinatsiyasi ham rivojlantiriladi. Bunday faoliyatni tashkil etishda pedagogning aniq og'zaki yo'riqnomalari, xavfsiz fazoviy muhit va takroriy mashqlardan foydalanish muhim hisoblanadi. Shuningdek, bolalar musiqa asboblardan foydalanish musiqiy faoliyatni yanada mazmunli va qiziqarli tashkil etish imkonini beradi. Baraban, doira, qo'ng'iroqcha, metallofon va boshqa sodda musiqa asboblarning tovushlarini tinglash va farqlash, ularda oddiy ritmik shakllarni ijro etish bolaning tovush xususiyatlarini anglashiga, eshitish differentsiatsiyasi va ritmik faolligining rivojlanishiga yordam beradi. Musiqa asbobini ushlab ko'rish va undan tovush hosil qilish jarayonida eshitish hamda taktil sezgilarning o'zaro uyg'unlashuvi yuzaga keladi. Bu esa ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar ta'limida multisensor yondashuvdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Mazkur masalaning yana bir muhim jihati musiqiy mashg'ulotlarda individual va differensial yondashuvni ta'minlash bilan bog'liq. Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarning rivojlanish darajasi, musiqaga qiziqishi, eshitish sezgirliigi, harakat faolligi va topshiriqlarni bajarish sur'ati bir xil bo'lmaydi. Shu sababli barcha bolalar uchun bir xil murakkablik va bir xil bajarish usulini belgilash kutilgan natijani bermasligi mumkin. Pedagog bolaning mavjud imkoniyatlarini aniqlashi, uning kuchli tomonlariga tayanishi va rivojlantirilishi zarur bo'lgan ko'nikmalarga mos individual pedagogik yordamni tashkil qilishi talab etiladi. Shu nuqtai nazardan, ko'rishida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish musiqiy ta'limni korreksion-rivojlantiruvchi vazifalar bilan uyg'unlashtirishni nazarda tutadi. Takomillashtirilgan metodika musiqiy eshitish, ritm hissi, musiqiy xotira, emotsional sezgirlik va ijodiy faollikni rivojlantirishga qaratilgan mashq hamda topshiriqlar tizimini, musiqiy-didaktik o'yinlarni, multisensor yondashuv elementlarini va individual pedagogik yordam mexanizmlarini o'z ichiga olishi maqsadga muvofiq. Zamonaviy maktabgacha ta'lim sharoitida ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarning musiqiy rivojlanishini faqat estetik tarbiya doirasida emas, balki ularning umumiy rivojlanishi va mavjud imkoniyatlarini qo'llab-quvvatlovchi pedagogik jarayon sifatida o'rganish zarurati mavjud. Maxsus va inklyuziv ta'lim sharoitida musiqa rahbari, tarbiyachi, tiflopedagog va boshqa mutaxassislar faoliyatining o'zaro uyg'unligini ta'minlash, zamonaviy pedagogik yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish hamda musiqiy mashg'ulotlarning mazmun va metodlarini bolalarning alohida ta'lim ehtiyojlariga moslashtirish ushbu yo'nalishdagi ishlarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Ko'rishida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi maxsus pedagogika, tiflopedagogika, maktabgacha ta'lim va musiqa pedagogikasining o'zaro tutashgan yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur muammoni o'rganishda ko'rish buzilishining bolaning rivojlanishiga ta'siri, saqlangan analizatorlarning kompensator imkoniyatlari, musiqiy idrok va musiqiy faoliyat xususiyatlari,

shuningdek, maxsus va inklyuziv ta'lim sharoitida musiqiy mashg'ulotlarni tashkil etish masalalarini birgalikda ko'rib chiqish zarur.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarga musiqa ta'limini tashkil etish masalasiga bag'ishlangan muhim ishlardan biri Adam Ockelfordning **"Music and Visually Impaired Children: Some Notes for the Guidance of Teachers"** asaridir. Muallif ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlaydigan pedagoglar uchun musiqiy faoliyatni tashkil etishning o'ziga xos jihatlarini yoritadi. Ushbu ish musiqa ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolaning ta'limi va rivojlanishida alohida pedagogik imkoniyatlarga ega ekanligini ko'rsatishi bilan ahamiyatlidir. Ockelfordning yondashuvi musiqa ta'limini faqat ijrochilik ko'nikmalarini shakllantirish bilan cheklamasdan, bolaning individual musiqiy imkoniyatlarini aniqlash va rivojlantirish zarurligiga e'tibor qaratadi. Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarning musiqaga qiziqishi va musiqiy qobiliyatlari bo'yicha Christina Matawa tomonidan olib borilgan tadqiqot ham mazkur mavzu uchun muhimdir. Muallif retinopathy of prematurity natijasida ko'r yoki zaif ko'ruvchi bo'lgan bolalar va yoshlarning musiqiy qiziqishlari hamda qobiliyatlarini o'rgangan. Tadqiqotda 37 nafar bolaning ota-onalari bergan ma'lumotlar tahlil qilingan. Natijalar musiqa ushbu bolalar hayotida sezilarli o'rin egallashini va ayrim ishtirokchilarda yuqori darajadagi musiqiy qobiliyatlar namoyon bo'lishi mumkinligini ko'rsatgan. Ushbu tadqiqot ko'rish buzilishi bolaning musiqiy rivojlanish imkoniyatlarini avtomatik ravishda cheklab qo'ymasligi, aksincha, individual musiqiy qobiliyatlarni aniqlash uchun mos pedagogik sharoit yaratish zarurligini ko'rsatadi.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarni musiqa ta'limiga jalb etishda pedagogik resurslar va maxsus yordam vositalarining ahamiyati Angela Pino va Laia Viladot tomonidan ham tadqiq etilgan. Ularning **"Teaching-learning resources and supports in the music classroom: Key aspects for the inclusion of visually impaired students"** nomli tadqiqotida ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni musiqa mashg'ulotlariga samarali jalb etishga to'sqinlik qiladigan omillar o'rganilgan. Mualliflar pedagoglarning maxsus tayyorgarligi, Brayl musiqa yozuvi, moslashtirilgan o'quv materiallari hamda mutaxassislar yordami inklyuziv musiqa ta'limining muhim tarkibiy qismlari ekanligini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun musiqa ta'limi metodikasini takomillashtirish faqat mashqlar mazmunini o'zgartirish emas, balki ta'lim vositalari, pedagogik yordam va o'qituvchining kasbiy tayyorgarligini ham qamrab olishi kerakligini anglatadi. Pino, Rodríguez-Rossell va Viladotning **"How can I include them? Teaching pupils with visual impairment in the inclusive music classroom"** nomli tadqiqotida esa ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda musiqa pedagoglari duch keladigan metodik muammolarga alohida e'tibor qaratilgan. Mualliflar ko'plab musiqa pedagoglarida ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning maxsus ta'lim ehtiyojlariga javob beradigan strategiyalar yetarli emasligini qayd etib, faol musiqa metodlarining inklyuziv ta'limdagi imkoniyatlarini o'rganadilar. Mazkur qarash maqolamiz mavzusi nuqtai nazaridan muhim, chunki metodikani takomillashtirishda bolani musiqa faoliyatining passiv tinglovchisi emas, balki kuylash, ritmik harakat, musiqa asboblari ijro etish va musiqiy o'yinlarda faol ishtirok etuvchi subyekt sifatida ko'rish zarurligini asoslaydi.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan shaxslarning musiqa ta'limiga bag'ishlangan tadqiqotlar ko'lamini aniqlash nuqtai nazaridan 1972-2017-yillarda chop etilgan 96 ta tadqiqotni tahlil qilgan ilmiy ish ham e'tiborga loyiq. Unda ko'rishida nuqsoni bo'lgan shaxslarning musiqa ta'limi bo'yicha tadqiqotlar mavzusi, ishtirokchilari va qo'llanilgan tadqiqot vositalari tizimlashtirilgan. Tahlilda katta yoshdagilarga bag'ishlangan ishlar ko'proq uchrashi, tadqiqotlarda musiqiy faoliyatning emotsional va rehabilitatsion jihatlariga ham e'tibor qaratilgani qayd etilgan. Bu holat aynan maktabgacha yoshdagi ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik tadqiqotlarni kengaytirish zarurligini ko'rsatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan bevosita bog'liq empirik tadqiqotlardan biri musiqa terapiyasi va ergoterapiya elementlarini uyg'unlashtirgan fortepiano klaviaturasi mashg'ulotlariga bag'ishlangan. Ushbu pilot tadqiqot ko'rishida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar ishtirokida olib borilgan bo'lib, dastur haftasiga ikki marta 20 daqiqadan olti hafta davomida tashkil etilgan. Dastlabki natijalarda bolalarning nozik motorika ko'rsatkichlarida yaxshilanish

kuzatilgani, mashg'ulotlar esa maktabgacha ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiya qilingani qayd etilgan. Ishtirokchilarning musiqa tanlash va muayyan kuylarni o'zlashtirish jarayonida motivatsiyasi saqlangani ham ta'kidlangan. Mazkur natijalar musiqa mashg'ulotlarini ko'rishida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda musiqiy rivojlanish bilan bir qatorda motor rivojlanishni qo'llab-quvvatlovchi faoliyat sifatida ko'rib chiqish mumkinligini ko'rsatadi. Biroq tadqiqot kichik pilot xarakterga ega bo'lgani sababli uning natijalarini barcha bolalarga umumlashtirish ehtiyotkorlikni talab qiladi.

Musiqiy faoliyatning ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarga ta'siri faqat musiqiy eshitish yoki ijrochilik bilan chegaralanmaydi. Darkembayeva va hammualliflarning tadqiqotida ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarni xalq musiqasi orqali ma'naviy-axloqiy tarbiyalash masalasi o'rganilgan. Tadqiqot mualliflari musiqiy faoliyatning ta'limiy va tarbiyaviy imkoniyatlarini ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari bilan bog'liq holda tahlil qilgan. Bu yondashuv musiqani ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolaning nafaqat maxsus musiqiy qobiliyatlarini, balki shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi vosita sifatida o'rganish mumkinligini ko'rsatadi.

O'zbekiston sharoitida ham ko'rishida nuqsoni bo'lgan shaxslarning musiqa ta'limi bilan bog'liq masalalar o'rganilgan. Munavara Abdullaeva va Shokhida Gafurovaning **"Understanding Learning Experience and Knowledge Acquiring by Blind and Visually Impaired Students at the State Conservatory of Uzbekistan"** nomli tadqiqotida O'zbekiston davlat konservatoriyasida tahsil olayotgan ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi talabalar duch keladigan ta'limiy muammolar ko'rib chiqilgan. Mazkur tadqiqot maktabgacha yoshdagi bolalarga bag'ishlanmagan bo'lsa-da, O'zbekiston musiqa ta'limi tizimida ko'rishida nuqsoni bo'lgan shaxslarning alohida ehtiyojlarini hisobga olish, moslashtirilgan o'quv vositalari va pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish masalasining dolzarbligini ko'rsatadi.

Mahalliy ilmiy-metodik ishlarda ham ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalarga musiqa ta'limi berishning o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor kuchayib bormoqda. Xususan, 2026-yilda Z.T. Astanovanning **"Ko'zi ojiz bolalar musiqa ta'limida inklyuziv ta'lim shart-sharoitlarining mazmun-mohiyati"** nomli maqolasida ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi o'quvchilarning bolalar musiqa va san'at maktablaridagi inklyuziv ta'lim sharoitlari, mavjud muammolar va ularning yechimlari muhokama qilingan. Ushbu ish O'zbekiston sharoitida ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarga musiqa ta'limi berish uchun maxsus pedagogik shart-sharoitlarni yaratish masalasining amaliy ahamiyatini ko'rsatadi. O'zbekistonda ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar ta'limiga oid mahalliy adabiyotlarda M.U. Hamidovanning **"Maxsus pedagogika"** o'quv qo'llanmasi hamda M.O. Ochilovanning ko'zi ojiz bolalarga ta'lim-tarbiya berishning pedagogik asoslariga bag'ishlangan ilmiy ishlari tilga olinadi. Ushbu manbalar maxsus pedagogik yondashuvlarni tushunishda nazariy asos vazifasini bajaradi. Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolaning individual rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish, maxsus pedagogik yordamni tashkil etish va ta'lim mazmunini bolaning imkoniyatlariga moslashtirish musiqiy mashg'ulotlarni loyihalashda ham muhim metodologik ahamiyatga ega.

Mavjud ilmiy adabiyotlarning qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarning musiqiy rivojlanishi bo'yicha tadqiqotlarda bir necha asosiy yo'nalish ajralib turadi. Birinchisi, ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarning musiqiy qiziqishlari va individual qobiliyatlarini aniqlash bilan bog'liq. Ikkinchisi, maxsus va inklyuziv musiqa ta'limida pedagogik vositalar, moslashtirilgan materiallar hamda mutaxassislar yordamini tashkil etishga qaratilgan. Uchinchisi, faol musiqiy faoliyat, ya'ni kuylash, ritmik mashqlar, cholg'u ijrosi va musiqiy harakatlar orqali bolaning rivojlanishini qo'llab-quvvatlashni nazarda tutadi. To'rtinchisi esa musiqaning korreksion, motor, hissiy va ijtimoiy rivojlanishga ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Shu bilan birga, tahlil qilingan adabiyotlarda aynan **maktabgacha yoshdagi ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarning musiqiy qobiliyatlarini kompleks rivojlantirish metodikasiga** bag'ishlangan tadqiqotlar nisbatan cheklanganligi ko'rinadi. Ayrim tadqiqotlar maktab yoshidagi bolalar va yoshlarga, boshqalari oliy musiqa ta'limiga yoki alohida musiqiy faoliyat turlariga yo'naltirilgan. Maktabgacha yosh bosqichida esa musiqiy eshitish, ritmni his qilish, musiqiy

xotira, tovushlarni differentsiatsiyalash, intonatsion sezgirlik, musiqiy-harakat faolligi va ijodiy qobiliyatlarni o'zaro bog'liq holda rivojlantirish masalasi alohida metodik tizim sifatida chuqur tadqiq etilishi lozim.

Shundan kelib chiqib, ko'rishida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishda bir nechta metodik tamoyillarni uyg'unlashtirish maqsadga muvofiq. Jumladan, bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olish, eshitish va taktil sezgilarga tayanish, musiqiy materialni bosqichma-bosqich murakkablashtirish, takrorlash va mustahkamlash, faol musiqiy harakatlardan foydalanish, musiqiy-didaktik o'yinlarni mashg'ulot tarkibiga kiritish hamda pedagogik vositalarni bolaning ko'rish imkoniyatlariga moslashtirish zarur. Demak, mavjud ilmiy adabiyotlar ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun musiqaning katta pedagogik imkoniyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi. Biroq aynan maktabgacha yosh bosqichida musiqiy qobiliyatlarning asosiy komponentlarini aniqlash, ularni rivojlantirishning korreksion-pedagogik mexanizmlarini belgilash va samaradorligini baholash mezonlarini ishlab chiqish zarurati saqlanib qolmoqda. Mazkur holat ko'rishida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishga qaratilgan tadqiqotning ilmiy va amaliy ahamiyatini belgilaydi.

Muhokama. Ko'rishida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishda mashg'ulotlarni alohida musiqa turlarining oddiy yig'indisi sifatida emas, balki maqsad, mazmun, metod, vosita va baholash mezonlari o'zaro bog'langan yaxlit pedagogik tizim sifatida tashkil etish muhimdir. Bunda bolaning musiqiy faoliyatdagi mavjud imkoniyatlari boshlang'ich nuqta sifatida olinib, mashg'ulot mazmuni oddiydan murakkabga, tanishdan yangi faoliyatga hamda pedagog ko'magida bajarishdan mustaqil bajarishga qarab rivojlantiriladi. Takomillashtirilayotgan metodikaning asosiy maqsadi bolada faqat qo'shiq kuylash yoki ma'lum bir ritmni takrorlash ko'nikmasini shakllantirish emas, balki musiqiy tovushlarni anglash, ularni o'zaro farqlash, musiqiy ketma-ketlikni eslab qolish, ritmni qayta ifodalash, musiqaning xarakteriga munosabat bildirish va oddiy ijodiy faoliyatni mustaqil bajarishga erishishdan iborat. Shu sababli metodika diagnostik, rivojlantiruvchi, korreksion va ijodiy vazifalarni yagona mashg'ulot jarayonida birlashtirishni nazarda tutadi. Metodikani amaliyotga tatbiq etishda bolaning musiqiy rivojlanishini bir nechta o'zaro bog'liq komponentlar asosida kuzatish maqsadga muvofiq. Birinchi komponent **musiqiy-eshitish idroki** bo'lib, bolaning tovush balandligi, kuchi, davomiyligi va tembrini farqlashi bilan tavsiflanadi. Mazkur komponentni rivojlantirish uchun bir-biridan aniq farq qiluvchi tovushlardan boshlash va keyinchalik o'xshash tovushlarni farqlashga o'tish tavsiya etiladi. Masalan, pedagog baraban va qo'ng'iroqcha tovushlarini navbat bilan eshittiradi. Bola qaysi cholg'u asbobi chalinganini aniqlaydi. Keyingi bosqichda bir turdagi asbobdan baland va past, kuchli va kuchsiz yoki qisqa va davomli tovushlar hosil qilinib, bolaning ularni farqlashiga doir topshiriqlar beriladi. Bunday mashqlarni muntazam ravishda murakkablashtirib borish eshitish differentsiatsiyasining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Ikkinchi komponent **musiqiy-ritmik qobiliyat**dir. Ritmik qobiliyatni rivojlantirishda bolaning dastlab sodda ritmik birliklarni his qilishi, so'ng ularni takrorlashi va keyinchalik mustaqil ritmik shakllar yaratishi nazarda tutiladi. Pedagog dastlab ikki yoki uch zarbdan iborat ritmni qarsak orqali namoyish qiladi. Bola uni takrorlaydi. Keyinchalik topshiriqqa pauza, tez va sekin zarblar hamda turli kuchdagi urishlar kiritiladi.

Masalan, "Ritmni davom ettir" mashqida pedagog "qarsak-qarsak-pauza" shaklini beradi va bola ketma-ketlikni davom ettiradi. Murakkabroq bosqichda bola o'zi ritmik shakl yaratadi, guruhdagi boshqa bolalar esa uni takrorlaydi. Shu tariqa bola nafaqat berilgan ritmni qayta bajaradi, balki musiqiy faoliyatda tashabbus ko'rsatishga ham o'rgatiladi.

Uchinchi komponent **musiqiy xotira** hisoblanadi. Musiqiy xotirani rivojlantirish jarayonida qisqa tovushlar ketma-ketligini, ritmik shaklni, qo'shiqning ma'lum qismini yoki tanish kuy fragmentini eslab qolish va qayta tiklashga qaratilgan topshiriqlar qo'llaniladi. Masalan, pedagog uchta turli cholg'u asbobida ketma-ket tovush hosil qiladi. Bola tovushlarni tinglab, qaysi

tartibda eshutilganini aytishi yoki tegishli asboblarni shu ketma-ketlikda chalishi kerak. Keyinchalik tovushlar soni oshiriladi.

To'rtinchi komponent **musiqiy-emotsional munosabat** bilan bog'liq. Bunda bola musiqaning kayfiyati, tempi va xarakterini anglab, unga mos hissiy javob bera olishi muhimdir. Buning uchun qarama-qarshi xarakterdagi qisqa musiqiy namunalarni tanlash samarali hisoblanadi. Masalan, quvnoq va sokin, tez va sekin musiqalar tinglatilib, boladan musiqaning qanday kayfiyat uyg'otgani so'raladi. Javob faqat so'z orqali emas, balki harakat, imo-ishora, cholg'u asbobini tanlash yoki ritmik ifoda orqali ham berilishi mumkin.

Beshinchi komponent **musiqiy-ijodiy faollik**dir. Ushbu komponent metodikaning yuqoriroq bosqichida rivojlantiriladi. Bolaga tayyor namunani takrorlashdan tashqari, musiqiy faoliyatda tanlov qilish imkoniyati beriladi. Masalan, ma'lum bir obrazga mos ritm tanlash, qisqa she'rga ohang topishga urinish, tanish qo'shiqning ayrim qismini boshqa ritmda bajarish yoki cholg'u asboblarda kichik improvizatsiya yaratish shular jumlasidandir.

1-rasm. Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarda musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish.

Metodik jarayonni **diagnostik-moslashtiruvchi, rivojlantiruvchi va ijodiy-mustahkamlovchi** uch bosqich asosida tashkil etish mumkin.

Birinchi, diagnostik-moslashtiruvchi bosqichda har bir bolaning musiqiy imkoniyatlari aniqlanadi. Bunda bolaning tovushga javob berishi, tovush manbasini topishi, baland va past tovushlarni ajratishi, oddiy ritmni takrorlashi, tanish kuyga munosabati, kuylashga va cholg'u asboblardan foydalanishga qiziqishi kuzatiladi. Mazkur diagnostika bolaning "qila olmaydigan" tomonlarini qayd etish uchun emas, keyingi mashg'ulotlar uchun individual rivojlanish yo'nalishini belgilash maqsadida amalga oshiriladi.

Ushbu bosqichda bolaning musiqa xonasiga va undagi jihozlarga moslashishiga ham e'tibor beriladi. Musika asboblarning joylashuvi imkon qadar barqaror bo'lishi, bola mashg'ulot o'tkaziladigan hudud bilan oldindan tanishtirilishi lozim. Cholg'u asbobini bolaning qo'liga berishdan oldin uning nomi aytiladi, shakli va qismlarini taktil tekshirish imkoniyati yaratiladi, undan qanday tovush chiqarilishi namoyish qilinadi.

Ikkinchi, rivojlantiruvchi bosqich asosiy pedagogik faoliyatni qamrab oladi. Bu bosqichda musiqiy eshitis, ritm, xotira, kuylash va musiqiy harakatlarni rivojlantiruvchi mashqlar tizimli ravishda qo'llaniladi. Har bir mashg'ulotda barcha komponentlarni bir xil hajmda rivojlantirish shart emas. Bir mashg'ulotda ritm va harakatga, boshqasida tovushlarni farqlash va musiqiy xotiraga ko'proq e'tibor berilishi mumkin. Muhimi, mashg'ulotlar sikli yakunida barcha komponentlarning izchil rivojlantirilishidir.

Uchinchi, ijodiy-mustahkamlovchi bosqichda bolaning o'zlashtirgan musiqiy ko'nikmalarini nisbatan mustaqil vaziyatlarda qo'llashiga imkon yaratiladi. Pedagogning bevosita ko'rsatmasi kamaytirilib, tanlash, davom ettirish, o'zgartirish va yaratishga asoslangan topshiriqlar ko'paytiriladi. Masalan, bola tinglangan musiqaga mos cholg'u asbobini o'zi tanlashi,

kichik ritmik shakl yaratishi yoki musiqaaning o'zgarishiga qarab harakat usulini almashtirishi mumkin. Mashg'ulot samaradorligini oshirish uchun uni muayyan mantiqiy ketma-ketlikda tashkil qilish tavsiya etiladi. Dastlabki qism bolaning musiqiy faoliyatga moslashishi va diqqatini jamlashga xizmat qiladi. Masalan, har bir mashg'ulot bir xil qisqa musiqiy salomlashuv bilan boshlanishi mumkin. Pedagog qisqa ohangni kuylaydi va bolaning ismini aytadi, bola esa ovoz, qarsak yoki cholg'u asbobi orqali javob qaytaradi. Bu mashg'ulot boshlanishini anglatadigan barqaror eshitish signali vazifasini bajaradi. Keyingi qismda eshitish faolligiga qaratilgan topshiriqlar bajariladi. "Tovush qayerdan keldi?", "Qaysi asbob chalindi?", "Balandmi yoki past?", "Tezmi yoki sekin?" kabi mashqlar qo'llanishi mumkin. Tovush manbasini aniqlash topshiriqlarida pedagog avval bolaning old yoki yon tomonidan tovush beradi, keyinchalik tovush manbasining joylashuvini o'zgartirib boradi.

Mashg'ulotning navbatdagi qismida ritmik faoliyat amalga oshiriladi. Qarsak, oyoq harakati, stol yoki barabanga urish orqali ritm qaytariladi. Bunda tana harakatlarini ham ritmik vositaga aylantirish mumkin. Masalan, bir zarbda qarsak chalish, ikkinchi zarbda tizzaga tegish, uchinchi zarbda oyoq bilan yengil urish orqali ketma-ketlik yaratiladi.

Shundan so'ng vokal faoliyatga o'tiladi. Kuylash uchun qisqa, ohang diapazoni bolaning imkoniyatlariga mos va matni tushunarli qo'shiqlar tanlanadi. Dastlab pedagog va bola birgalikda, keyinchalik bola ayrim qismlarni mustaqil kuylashi mumkin. Qo'shiq matnining mazmunini tushunishga yordam berish uchun undagi predmet yoki hodisalar haqidagi qisqa og'zaki tushuntirishlar va zarur hollarda taktil materiallardan foydalanish mumkin. Mashg'ulotning faol qismida musiqiy-ritmik harakatlar tashkil etiladi. Harakatlar murakkab xoreografik elementlardan emas, xavfsiz va aniq bajariladigan harakatlardan boshlanadi. Yurish, to'xtash, qarsak chalish, burilish, qo'llarni ko'tarish va tushirish kabi harakatlar musiqiy signal bilan bog'lanadi. Masalan, musiqa yangraganda yurish, musiqa to'xtaganda harakatni to'xtatish topshirig'i bolaning eshitish diqqati va harakat nazoratini bir vaqtda faollashtiradi. Yakuniy qismda esa qisqa mustahkamlash va refleksiv faoliyat tashkil etiladi. Boladan mashg'ulotda qaysi cholg'u asbobi yoqqani, qaysi musiqa tez yoki sekin bo'lgani, qanday ritm bajarilgani so'raladi. Verbal javob berishda qiyinaladigan bolaga cholg'u asbobini tanlash, tovush orqali javob berish yoki harakat bilan ko'rsatish imkoniyati beriladi. Takomillashtirilgan metodikaning amaliy qiymatini oshirish uchun muayyan maqsadga yo'naltirilgan mashqlar majmuasidan foydalanish mumkin.

"Tovushni top" mashqida pedagog turli yo'nalishlardan qo'ng'iroqcha chaladi, bola tovush kelgan tomonni aniqlaydi. Keyinchalik tovush masofasi va balandligi o'zgartiriladi.

"Musiqiy iz" mashqida ma'lum cholg'u tovushi muayyan harakat bilan bog'lanadi. Masalan, baraban tovushida yurish, qo'ng'iroqcha tovushida to'xtash, doira tovushida qarsak chalish belgilanadi. Pedagog asboblarni turli ketma-ketlikda chaladi va bola tegishli harakatlarni bajaradi. Bu mashq eshitish differentsiatsiyasi, tezkor javob va harakat koordinatsiyasini birgalikda rivojlantirish imkonini beradi.

"Ritmni eslab qol" mashqida pedagog dastlab ikki zarbli, keyin uch va to'rt zarbli ritmik shakllarni namoyish qiladi. Bola ularni qarsak, baraban yoki boshqa qulay usulda takrorlaydi. Bolaning imkoniyatiga qarab ritmik ketma-ketlikning murakkabligi individual belgilanadi.

"Musiqiy suhbat" mashqida pedagog cholg'u asbobida qisqa ritmik "savol" ijro etadi, bola esa boshqa ritmik shakl bilan "javob" beradi. Bu topshiriq musiqani tayyor shaklda takrorlashdan ijodiy ifodalashga o'tish uchun qulay hisoblanadi.

"Kayfiyatni eshit" topshirig'ida xarakteri aniq farqlanadigan ikki yoki uch qisqa musiqa namunasi tinglatiladi. Bola musiqaaning kayfiyatini so'z bilan aytishi, unga mos harakat bajarishi yoki muayyan asbobni tanlashi mumkin. Shu orqali musiqiy-emotsional idrok faoliyat bilan bog'lanadi.

"Davomini yarat" mashqida pedagog qisqa ritm yoki oddiy melodik iborani boshlaydi, bola esa uni o'zicha davom ettiradi. Dastlab bolaning har qanday mantiqan mos javobi qo'llab-quvvatlanadi. Keyinchalik ritmning umumiy sur'ati yoki berilgan zarblar soniga rioya qilish kabi qo'shimcha talablar kiritiladi.

Takomillashtirilgan metodikada individual va guruhli ishni qarama-qarshi qo'yish maqsadga muvofiq emas. Ularning har biri alohida pedagogik vazifani bajaradi. Individual mashg'ulotda bolaning muayyan qiyinchiligi bilan aniq ishlash imkoniyati yuqori bo'ladi. Masalan, tovush balandligini farqlashda qiyinchilik kuzatilgan bolaga aynan shu yo'nalishdagi topshiriqlar ko'proq beriladi. Kichik guruhdagi mashg'ulotlarda esa musiqiy muloqot va hamkorlikni rivojlantirish imkoniyati kengayadi. Bolalar navbat bilan ritm ijro etishi, bir-birining ritmini takrorlashi, umumiy qo'shiq kuylashi yoki cholg'u ansamblida qatnashishi mumkin. Masalan, bir guruh bolalar barqaror zarbni ijro etsa, ikkinchi guruh oddiy ritmik shaklni bajaradi. Keyin ularning vazifalari almashtiriladi. Metodikani takomillashtirishning muhim shartlaridan biri pedagogik yordam hajmini bolaning rivojlanishiga qarab o'zgartirib borishdir. Dastlab pedagog topshiriqni batafsil tushuntiradi, amalda ko'rsatadi va zarur holatda bolaga bajarishda yordam beradi. Bola ko'nikmani egallagan sari yordam miqdori kamaytiriladi. Masalan, yangi cholg'u asbobida ritm ijro etishda pedagog dastlab asbobni qanday ushlash va undan tovush chiqarishni tushuntiradi. Keyingi mashg'ulotda faqat og'zaki eslatma beradi. So'ngra bola asbobni mustaqil tanlab, topshiriqni bajarishi kutiladi. Bunday yondashuv bolaning pedagog ko'rsatmasiga ortiqcha bog'lanib qolishining oldini olib, musiqiy faoliyatdagi mustaqilligini rivojlantiradi. Zamonaviy metodikada audio vositalarning imkoniyatlaridan maqsadli foydalanish ham muhim. Turli cholg'ularning sifatli audioyozuvlari, tabiat tovushlari, qisqa kuylar va ritmik namunalar mashg'ulot materialini boyitishi mumkin. Audioyozuvning afzalligi bir xil namunani takroran tinglash imkonini berishidir. Bu musiqiy xotira va eshitish orqali taqqoslash topshiriqlarida ayniqsa qulay. Biroq texnik vosita jonli musiqiy muloqotning o'rnini to'liq egallamasligi kerak. Pedagogning jonli ovozi, cholg'u asbobida ijrosi va bola bilan bevosita musiqiy muloqoti mashg'ulotning asosiy qismi bo'lib qolishi lozim. Raqamli vositalar esa qo'shimcha metodik resurs sifatida qo'llanilishi maqsadga muvofiq. Musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirish faqat ta'lim tashkilotidagi mashg'ulotlar bilan cheklanib qolmasligi kerak. Ota-onalarga uy sharoitida bajarish mumkin bo'lgan qisqa va sodda musiqiy faoliyatlar tavsiya etilishi mumkin. Masalan, bola bilan birgalikda tanish qo'shiqni kuylash, uyda uchraydigan xavfsiz predmetlarning tovushlarini farqlash, qarsak orqali ritm takrorlash yoki qisqa musiqa tinglab uning xarakteri haqida suhbatlashish mumkin.

Bunda ota-onaga musiqiy mashqlarni bolaning bilimini tekshiruvchi vazifaga aylantirmaslik tavsiya qilinadi. Uy sharoitidagi faoliyat erkin, qiziqarli va bolaning xohishiga mos bo'lishi zarur. Pedagog ota-onaga bolaning ayni paytda qaysi ko'nikmasi rivojlantirilayotganini tushuntirib bersa, ta'lim tashkiloti va oiladagi pedagogik ta'sir o'rtasida izchillik yuzaga keladi. Metodikaning samaradorligini aniqlash uchun baholash mezonlari bolaning musiqiy faoliyatining asosiy komponentlariga mos shakllantirilishi lozim. Bunda faqat yakuniy natija emas, bolaning dastlabki holatiga nisbatan erishgan individual o'sishi ham hisobga olinadi. Musiqiy-eshitish idroki bo'yicha tovushlarning baland-pastligi, kuchi va tembrini farqlash; ritmik qobiliyat bo'yicha berilgan ritmni his qilish va takrorlash; musiqiy xotira bo'yicha qisqa musiqiy yoki ritmik ketma-ketlikni eslab qolish; emotsional komponent bo'yicha musiqaning xarakteriga mos munosabat bildirish; ijodiy komponent bo'yicha mustaqil ritmik yoki musiqiy javob yaratish ko'rsatkich sifatida olinishi mumkin.

Natijalar. Taklif etilayotgan metodikaning natijadorligi bir qator pedagogik shartlarga bog'liq. Birinchidan, mashg'ulot mazmuni bolaning real imkoniyatlariga moslashtirilishi va vazifalar bosqichma-bosqich murakkablashtirilishi kerak. Ikkinchidan, musiqiy topshiriqlar eshitish, harakat va taktil tajribani o'zaro bog'laydigan shaklda tashkil etilishi zarur. Uchinchidan, bolaning mustaqil tanlovi va ijodiy tashabbusi uchun yetarli imkoniyat yaratilishi lozim.

To'rtinchidan, musiqa rahbari va maxsus pedagog o'rtasida muntazam hamkorlik yo'lga qo'yilishi maqsadga muvofiq. Musiqa rahbari musiqiy vazifalarni belgilasa, tiflopedagog bolaning ko'rish imkoniyati va fazoviy orientatsiyasiga moslashtirish bo'yicha metodik tavsiyalar berishi mumkin. Tarbiyachi esa o'zlashtirilgan musiqiy elementlarni kun davomida qisqa o'yin va mashqlar orqali mustahkamlashga yordam beradi.

Beshinchidan, mashg'ulot davomida bolaning muvaffaqiyatini tez-tez his qilishiga imkon beruvchi vaziyatlar yaratilishi kerak. Juda murakkab va uzoq davom etadigan topshiriqlar bolaning faolligini pasaytirishi mumkin. Shu sababli murakkab vazifa kichik bosqichlarga ajratilib, har bir bosqichning muvaffaqiyatli bajarilishi keyingi vazifaga o'tish uchun asos bo'lishi lozim. Taklif etilgan yondashuv muntazam va tizimli amalga oshirilganda bolalarda musiqiy tovushlarni aniqroq farqlash, ritmik ketma-ketliklarni eslab qolish va takrorlash, musiqa va musiqa va xarakteridagi o'zgarishlarni sezish, kuylash va cholg'u faoliyatida faolroq ishtirok etish uchun sharoit yaratiladi. Shuningdek, bolaning musiqiy topshiriqlarni bajarishda mustaqilligi, tashabbuskorligi va ijodiy javoblari bosqichma-bosqich kengayishi ko'zda tutiladi. Metodikaning muhim xususiyati musiqiy qobiliyatni alohida ko'nikmalar yig'indisi sifatida emas, o'zaro bog'langan rivojlanish tizimi sifatida shakllantirishidir. Bola tovushni eshitadi, uni farqlaydi, eslab qoladi, ritm yoki harakat orqali ifodalaydi va keyinchalik shu tajribadan mustaqil ijodiy faoliyatda foydalanadi. Shu ketma-ketlik musiqiy idrokdan faol musiqiy ijroga va undan ijodiy faoliyatga o'tishni ta'minlaydi. Shunday qilib, ko'rishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish individual yondashuv, faol musiqiy faoliyat, multisensor tajriba, bosqichlilik, muntazam diagnostika va pedagogik hamkorlikning o'zaro uyg'unligiga asoslanishi lozim. Mazkur metodik tizimning amaliyotga tatbiq etilishi musiqa mashg'ulotlarining mazmunini bolalarning alohida ta'lim ehtiyojlariga moslashtirish, musiqiy rivojlanish dinamikasini aniq kuzatish va har bir bolaning mavjud imkoniyatlarini izchil rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullaeva, M., & Gafurova, S. (2021). "Understanding Learning Experience and Knowledge Acquiring by Blind and Visually Impaired Students at the State Conservatory of Uzbekistan." *Eurasian Music Science Journal*.
2. Darkembayeva, A. B., Butabayeva, L. A., Urazaliyeva, M. A., Sultanova, M. S., & Konysbayeva, E. D. (2023). "The Development of Moral Values of School Children with Visual Impairments Folk Music." *Harmonia: Journal of Arts Research and Education*, 23(2).
3. Hamidova, M.U. (2018). *Maxsus pedagogika*. O'quv qo'llanma. Toshkent.
4. Astanova, Z.T. (2026). "Ko'zi ojiz bolalar musiqa ta'limida inklyuziv ta'lim shart-sharoitlarining mazmun-mohiyati." *Zamonaviy fan: innovatsion yondashuvlar va yosh tadqiqotchilarning dolzarb izlanishlari*, 1(1), 582–584.